

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора психологічних наук, доцента
А.М. Львовичкіної на дисертацію Тептюк Юлії Олександрівни
«Психологічні умови розвитку стресостійкості у соціальних працівників
різних вікових категорій», подану до захисту на здобуття наукового
ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 –
педагогічна та вікова психологія**

У сучасній системі освіти взято на озброєння компетентнісний підхід, який полягає у необхідності формування такого рівня кваліфікації майбутнього фахівця, яка дозволяє успішно розв'язувати задачі, що перед ним стоять. Зокрема, компетентність соціального працівника визначає якісно і безпомилково виконувати свої функції як у звичайних, так і у екстремальних умовах. Тобто однією із важливих компетентностей соціального працівника є здатність ефективно функціонувати у складних ситуаціях, які часто трапляються у практиці соціальної роботи. Дану компетентність можна визначити як стресостійкість. Питанням формування стресостійкості присвячено значну кількість як зарубіжних, так вітчизняних досліджень. Разом із тим, ці дослідження переважно стосуються таких спеціальностей, як військові та представники силових структур загалом, представники професій, що постійно пов'язані з ризиком. Соціальні працівники не належать до зазначених категорій, але, як з'ясувалося, вони також часто стикаються із стресовими ситуаціями.

Дисертація Тептюк Юлії Олександрівни присвячена психологічним умовам розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій, професійна діяльність яких належить до групи професій з високою моральною відповідальністю за здоров'я і життя людей та потребує розвиненості у них стресостійкості, наявності якої підвищує ефективність виконання ними професійних завдань, сприяє вмінню цих працівників підтримувати високу опірність негативним стресогенним впливам, а також

здатність зберігати власне психофізичне благополуччя. Усе зазначене робить тему дисертації надзвичайно актуальною.

Авторкою дисертації грамотно визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, а також наукові завдання. Нею гармонійно поєднано у психологічному інструментарії як теоретичні, емпіричні, так і відповідні математичні методи дослідження.

Авторкою поглиблено та розширено уявлення про змістове навантаження та сутність поняття «стресостійкість», особливості її вияву на різних етапах вікового онтогенезу. Набула подальшого розвитку система знань про стресостійкість особистості дорослого віку.

Безперечним необхідно визнати і практичне значення одержаних результатів дослідження, яке полягає у тому, що обґрунтовані та впроваджені Ю.О. Тептюк комплекс психодіагностичних методів і розвивальна програма можуть бути використані практичними психологами з метою прогнозування, профілактики та корекції професійного стресу і розвитку стресостійкості соціальних працівників різних вікових категорій.

Основні результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчальний процес на факультеті педагогіки і психології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, у практичну діяльність фахівців Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради, а також Соломянського районного у м. Києві центру соціальних служб для сімей, дітей та молоді. Крім того, їх з достатньою повнотою відображено в українських фахових та зарубіжних виданнях, а також апробовано на засіданнях кафедри теоретичної та консультативної психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні основи дослідження стресостійкості у соціальних працівників» дисертанткою здійснено теоретичний аналіз феномена стресу, визначено чинники його виникнення та психологічні наслідки його впливу. Авторкою дисертації на засадах

теоретичного аналізу стану дослідженості проблеми стресостійкості соціальних працівників в психології проаналізовано концепт стресостійкості особистості, а також психологічні властивості розвитку стресостійкості особистості у дорослому віці, а також презентовано специфіку розвитку стресостійкості соціальних працівників різних вікових категорій.

Однією із важливих компетентностей соціального працівника є здатність ефективно функціонувати у складних ситуаціях, які часто трапляються у практиці соціальної роботи. Цей вид компетентності дослідниками визначається як стресостійкість. Вона є якістю особистості, яка сприяє підтримці функціональних резервів, збереженню ментального здоров'я, що підвищує продуктивність професійної діяльності. Тому, як справедливо зазначає Ю.О. Тептюк, виникнення стресу у професійній діяльності соціального працівника виокремлено як важливу наукову проблему у зв'язку з його негативним впливом на ефективність виконання ним професійних завдань, а також стан здоров'я. Згідно із її авторською позицією, стрес – це напружений емоційний стан, який виникає внаслідок суб'єктивної оцінки особистістю внутрішніх та зовнішніх впливів як загрози, що призводить до зниження ефективності виконання або неможливості реалізації нею мети у взаємодіях.

Аналіз теоретичних досліджень, пов'язаних з дослідженням особливостей професійної діяльності фахівців, що надають соціальні послуги різним категоріям населення, та умовами підвищення рівня їхньої стійкості до професійного стресу надав Ю.О. Тептюк можливість визначити структуру стресостійкості соціальних працівників, компонентами якої, на її думку, є когнітивно-рефлексивний (оптимістичний стиль мислення, адекватна самооцінка та інтернальний локус контролю), емоційно-мотиваційний (низька особистісна тривожність, емоційна врівноваженість і змотивованість до успіху) та поведінково-регулятивний (вольова саморегуляція, комунікативний самоконтроль та конфліктна компетентність). Виходячи з цього, психологічними умовами розвитку стресостійкості соціальних

працівників, за авторською позицією, є розвинені емпатійність, толерантність, моральна нормативність, переважання внутрішньої мотивації професійної діяльності, а також вміння застосовувати проблемно-орієнтовані та просоціальні стратегії копінг-поведінки.

У другому розділі – «Емпіричне дослідження психологічних умов розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій в процесі їх професійної діяльності» авторкою дисертації здійснено психодіагностичне вивчення особливостей розвитку стресостійкості соціальних працівників на різних вікових етапах та специфіки впливу психологічних умов на її структурні компоненти.

Розроблений та апробований під час емпіричного дослідження психодіагностичний інструментарій надав можливість дослідити особливості стресостійкості соціальних працівників різних вікових категорій та психологічні умови, що впливають на її розвиток. На основі теоретичного аналізу було обґрунтовано критерії оцінки розвитку стресостійкості, а також відповідні їм показники та рівні. Було виявлено тенденцію до зниження стресостійкості працівників соціальної сфери у період середньої дорослості у порівнянні з їхніми молодшими колегами.

Результати, отримані щодо когнітивно-рефлексивного компонента, засвідчили те, що з віком соціальні працівники демонструють більш оптимістичний стиль мислення, оскільки завдяки набутому життєвому та професійному досвіду, актуалізується їхня здатність рефлексувати власні внутрішні ресурси, адекватно сприймати, аналізувати й оцінювати особливості проблемної ситуації. Переважна більшість працівників всіх вікових груп характеризуються таким поєднанням властивостей екстернальності й інтернальності, що дає можливість використовувати переваги обох у вирішенні різних професійних завдань.

За результатами діагностування емоційно-мотиваційного компонента стресостійкості дисертанткою встановлено, що чим старші соціальні працівники, тим вищий рівень їхньої особистісної тривожності, що може

бути пов'язано з такими віковими фізіологічними особливостями як погіршення загального стану здоров'я, у т. ч. і нервової системи, зменшенням адаптивних можливостей обстежуваних.

Щодо діагностики поведінково-регулятивного компонента стійкості до стресу соціальних працівників, можна зробити висновок, що з віком у них відбувається поступове погіршення вольової саморегуляції, що можна пояснити зменшенням загального рівня активності й амбіцій, набуттям такої особистісної якості як гнучкість вольових процесів, а також тим, що з віком вони стають більш уважними до себе та намагаються економніше витратити власні внутрішні ресурси для вирішення різноманітних стресових ситуацій, що позитивно впливає на їх стресостійкість.

За результатами констатувального експерименту авторка робить цілком обґрунтовані висновки, що переважна більшість фахівців у стресогенних ситуаціях, які можуть трапитись в професійній діяльності, достатньо ефективно можуть регулювати власні емоції та контролювати поведінку, що надає їм можливість виконувати на належному рівні професійні завдання та підтримувати оптимальний рівень працездатності. Розвинену стресостійкість, яка характеризується емоційною врівноваженістю, швидким темпом поновлення втрачених ресурсів, стабільною адаптивністю до різноманітних стресових ситуацій у професійній діяльності, як наслідок - високою працездатністю, виявлено у майже половини соціальних працівників старше 60-ти років, що можна трактувати як досягнення цими фахівцями сформованості такої особистісної якості як професіоналізм.

У третьому розділі – «Засоби активізації психологічних умов розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій в процесі професійної діяльності» Ю.О. Тептюк обґрунтовано, розроблено та презентовано модель та програму активізації психологічних умов розвитку стресостійкості соціальних працівників різних вікових категорій; проаналізовано динаміку стійкості до стресу досліджуваних та її структурних компонентів; розроблено методичні рекомендації соціальним працівникам та

практичним психологам щодо всебічного становлення стресостійкості.

У розробленій психологічній моделі підґрунтям розвитку стресостійкості соціальних працівників усіх вікових категорій є врахування провідних психологічних умов цього процесу. З метою втілення презентованої моделі та визначених у процесі формувального експерименту завдань дисертанткою було розроблено розвивальну програму, яка містила у собі різні форми роботи з соціальними працівниками, яка спрямовувалась на підвищення рівня стресостійкості шляхом цілеспрямованого позитивного впливу на структурні компоненти досліджуваного особистісного утворення завдяки актуалізації таких психологічних умов як емпатія, толерантність, моральна нормативність, внутрішня мотивація професійної діяльності, а також навчання ефективно застосовувати проблемно-орієнтовані та просоціальні копінг-стратегії. Основною стратегією розвивальної програми був цілеспрямований психологічний вплив на основні конструкти когнітивно-рефлексивного, емоційно-мотиваційного та поведінково-регулятивного компонентів стійкості до стресу.

Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив, що завдяки реалізації розробленої розвивальної програми соціальні працівники експериментальних груп стали більш оптимістично налаштованими щодо досягнення успіху щодо вирішення складних професійних завдань. У них виросла впевненість у власних можливостях долати різноманітні труднощі у професійній діяльності, з'явилося бажання реалізовуватись як професіонали саме в соціальній сфері. Також вони переосмислили власний підхід до побудови причино-наслідкових зв'язків подій, усвідомили важливість своєї ролі щодо їхнього виникнення та перебігу, виявили бажання брати відповідальність за власні дії та вчинки. Вони почали краще усвідомлювати та регулювати власні емоційні стани, навчилися цілеспрямовано знижувати рівень психофізіологічної напруги у стресових ситуаціях. Соціальні працівники розвинули такі вольові якості як терпіння, витримка і сміливість, навчилися краще розуміти емоційний стан та особливості оточуючих, а

також відповідно ним свідомо змінювати свою поведінку під час спілкування з клієнтами, колегами та керівництвом. Вони набули навичок конструктивної взаємодії під час різноманітних конфліктних ситуацій і навчилися адекватно визначати причину проблемної ситуації та формувати доцільний план її покрокового вирішення.

За результатами апробації авторської програми Ю.О. Тептюк розроблено методичні рекомендації соціальним працівникам і практичним психологам щодо розвитку стійкості до стресу, основу яких складає положення, що підвищення рівня стресостійкості соціальних працівників залежить від поєднання їхньої регулярної самостійної роботи над собою та цілеспрямованого психологічного супроводу щодо розвитку усіх компонентів досліджуваної особистісної властивості.

У цілому зазначимо, що дисертанткою на великому теоретичному та емпіричному матеріалі розкрито та обґрунтовуються психологічні умови розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій. При цьому, доведення їх здійснюється авторкою із належною доказовістю і послідовністю.

Разом із тим при загальному позитивному враженні від опанованої роботи вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження, побажання та рекомендації.

1. Дисертантка дещо некоректно використовує поняття «соціальні працівники», «працівники соціальної сфери», «фахівці соціальної сфери», фактично їх ототожнюючи.

2. Із тексту дисертації стає зрозумілим, що авторка дисертації «інтернальність – екстернальність» вважає конструктом когнітивно-рефлексивного компонента стресостійкості. Але, на нашу думку, він тяжіє більше до поведінково-регулятивного.

3. З огляду на суттєвий науковий доробок дисертантки, яким є обґрунтування та розробка моделі розвитку стресостійкості соціальних працівників, його доцільніше було викласти в окремому підпункті дисертації.

4. Презентація деяких тренінгових занять і вправ для ілюстрації загальної моделі тренінгових занять є певною мірою зайва, оскільки їх подано у додатку.

5. Робота не позбавлена певних орфографічних та стилістичних помилок, а також русизмів.

Однак, висловлені зауваження і побажання не зменшують наукової значущості та прикладної вагомості дисертаційної роботи Ю.О. Тептюк.

Усе викладене вище дає підстави для висновку про те, що дисертація «Психологічні умови розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій» є самостійним, завершеним науковим дослідженням і виконана з дотриманням вимог п. 9, 11, 12 та 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року, № 1159 від 30.12.2015 року, № 567 від 27.07.2016 року, № 943 від 20.11.2019 року та № 607 від 15.07.2020 року), які висуваються до кандидатських дисертацій, а її авторка, Тептюк Юлія Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

професор кафедри соціальної роботи

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

доктор психологічних наук, доцент

А.М. Львовчкіна

Підпис засідання
Вчена СЕКРЕТАР НДЧ
КАРАУЛЬНА Н.В.
14.09.2021р.

